

Józef Morzy (10 VIII 1921-16 X 2011) – badaczowie dziejów Europy Wschodniej

Józef Morzy urodził się 10 sierpnia 1921 r. w Łopuszu (powiat Bielsk Podlaski), w zubożalej rodzinie szlachty zagrodowej o tradycjach niepodległościowych¹. Ojciec Stanisław Morzy był uczestnikiem wojny polsko-bolszewickiej (1920 r.) i na cześć Naczelnego Wodza marszałka Józefa Piłsudskiego (1867-1935) dał synowi jego imię. Matka Władysława z Mieczkowskich zajmowała się prowadzeniem domu i wychowaniem dzieci. Rodzina przeprowadziła się do Brodnicy nad Drwęcą w województwie pomorskim, gdzie jego ojciec uzyskał pohakatowskie (poniemieckie) gospodarstwo rolne jako żołnierz-osadnik. Józef rozpoczął naukę w szkole powszechnej, a w 1935 r. w gimnazjum w Brodnicy. Trudne warunki materialne rodziny zmusiły go do przeniesienia się do średniej szkoły rolniczej w Brodnicy, w której w maju 1939 r. uzyskał małą maturę. W czerwcu 1939 r. jako ochotnik wstąpił do 67 pułku piechoty i w Armii Pomorze walczył w wojnie niemiecko-polskiej. Następnie przebywał w Stalagu w Prusach Wschodnich, a od 1943 r. był robotnikiem przymusowym w Trzeciej Rzeszy (wykonując niewolniczą pracę i będąc źle traktowanym przez okupanta – stracił wiarę i stał się bezwyznaniowy). Po wojnie wrócił do kraju i włączył się w jego odbudowę. Pracował jako milicjant w Brodnicy i Gdańsku, w Oddziale Lotnym Służby Ochrony Kolei, a następnie w Służbie Ruchu PKP jako zawiadowca stacji w Starogardzie Gdańskim nad rzeką Wierzycą. Równocześnie w Gdańsku – zaocznie – ukończył szkołę średnią dla pracujących i w 1949 r. zdał dużą maturę, rozpoczynając następnie studia niestacjonarne na Politechnice Gdańskiej. Tam został wytypowany na studia do ZSRR, gdzie w latach 1950-1955 ukończył historię na Uniwersytecie im. Łomonosowa w Moskwie. W Moskwie poznał studentkę rusycystyki Olgę Czuwierinę (ur. 1930), z którą ożenił się w 1954 r. i miał dwóch synów: Tadeusza (profesora zwyczajnego Politechniki Poznańskiej) i Aleksandra (etnologa, pracującego w Paryżu)².

W 1955 r. z nakazu pracy skierowany został jako asystent³ (następnie był starszym asystentem)⁴ do Katedry Historii Narodów ZSRR Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (UAM), kierowanej przez najwybitniejszego historyka polskiego w XX w. – prof. Henryka Łowmiańskiego (1898-1984)⁵. Żona Olga została zaś lektorem języka rosyjskiego w Studium Języków Obcych UAM⁶.

¹ Rodzina Morzy to szlachta zagrodowa wywodząca się ze wsi Morze na Podlasiu.

² Józef Morzy (życiorys), [w:] *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok akademicki 1969/70-1971/72 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka*, Poznań 1975, s. 252-253.

³ *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok akademicki 1955/1956 za rektoratu prof. dra Jerzego Suszko*, Poznań 1957, s. 95; *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok akademicki 1956/1957 za rektoratu prof. dra Alfonsa Klafkowskiego*, Poznań 1958, s. 129.

⁴ *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok akademicki 1957/1958 za rektoratu prof. dra Alfonsa Klafkowskiego*, Poznań 1960, s. 122.

⁵ G. Labuda, *Wspomnienie pośmiertne. Dzieło życiowe Henryka Łowmiańskiego*, „Roczniki Historyczne”, t. 52, 1986, s. 245-248; J. Ochmański, *Henryk Łowmiański*, [w:] *Wybitni historycy wielkopolscy*, red. J. Strzelczyk, Poznań 1989, s. 391-405 (wyd. II, Poznań 2010, s. 467-485); D. Matelski, *Henryk Łowmiański (1898-1984). Wspomnienie*, „Gazeta Wyborcza Poznań”, nr 209 (4621) z 6 września 2004, s. 8.

⁶ *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1972/73-1974/75 za rektoratu prof. dra habil. Benona Miśkiewicza*, Poznań 1976, s. 243; *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1975-1978 za rektoratu prof. dra habil. Benona Miśkiewicza*, Poznań 1979, s. 282;

Uczęszczał na seminarium doktorskie Mistrza Łowmiańskiego⁷ razem z profesorami: Stanisławem Alexandrowiczem (ur. 1931)⁸, Jerzym Ochmańskim (1933-1996)⁹, Barbarą Topolską (ur. 1938)¹⁰, Marcelim Kosmanem (ur. 1940)¹¹ i Arturem Kijasem (ur. 1940)¹². Prowadził badania źródłowe w archiwach Mińska, Wilna i Moskwy¹³.

Swoje zainteresowania naukowe z okresu studiów w Moskwie początkowo kontynuował w Poznaniu, skupiając się na powstaniu dekabrystów z 1825 r.¹⁴, a następnie na funkcjonowaniu gospodarki Wielkiego Księstwa Litewskiego¹⁵ oraz Europy Wschodniej¹⁶. Opracował dzieje cechów wileńskich¹⁷, o których Mistrz Łowmiański pisał: „...J. Morzy ujął na tle porównawczym kwestię genezy wileńskich statutów cechowych do analogicznych statu-

Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1978/79-1980/81 za rektoratu prof. dra hab. Benona Miśkiewicza, Poznań 1983, s. 259; *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1984/1985-1986/87. Część I: 1 września 1984-30 listopada 1985* [za rektoratu prof. dr hab. Franciszka Kaczmarka], Poznań 1999, s. 152.

⁷ http://pl.wikipedia.org/wiki/Henryk_%C5%81owmia%C5%84ski (data dostępu: 11.11.2011).

⁸ Zob. Stanisław Alexandrowicz, [w:] *Pracownicy nauki i dydaktyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 1945-2004. Materiały do biografii*, red. S. Kalebka, Toruń 2006, s. 64-65.

⁹ Zob. Litwa i jej sąsiedzi od XII do XX wieku. *Studia ofiarowane prof. dr. hab. Jerzemu Ochmańskiemu w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*, red. G. Błaszczyk, A. Kijas, Poznań 1994; D. Matelski, *Prof. Jerzy Ochmański (1933-1996)*, „Kwartalnik Historyczny”, R. CIV, 1997, nr 2, s. 173-174; *idem*, *Prof. Jerzy Ochmański (1933-1996)*, „Studia Historyczne” R. XL, 1997, nr 1 (156), s. 144-145; *idem*, *Prof. Jerzy Ochmański (1933-1996)*, „Poznański Rocznik Archiwalno-Historyczny”, R. IV, 1996, 1997, nr 4, s. 210-211; K. Pietkiewicz, *Profesor Jerzy Ochmański (4 grudnia 1933-15 czerwca 1996)*, „Litua-Slavica Posnaniensia. Studia Historica”, t. 7, 1997, s. 3-16; G. Błaszczyk, *Jerzy Ochmański 1933-1996*, [w:] *Wybitni historycy Wielkopolscy*, red. J. Strzelczyk, wyd. II, Poznań 2010, s. 615-631.

¹⁰ Zob. *Młodsza Europa – od średniowiecza do współczesności. Prace ofiarowane profesor Marii Barbarze Piechowiak-Topolskiej w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. J. Jurkiewicz, R. M. Józefiak, W. Strzyżewski, Zielona Góra 2008.

¹¹ Zob. Marceli Kosman, [w:] *Złota Księga Nauki Polskiej 2000. Naukowcy przełomu wieków*, red. K. Pikoń, Gliwice 2001, s. 237; *Przez Kresy i historię po obrzeża polityki. Księga dedykowana Profesorowi Marcelemu Kosmanowi z okazji 70. urodzin i Jubileuszu 50-lecia pracy nauczyciela, pedagoga i wychowawcy*, red. I. Hofman, W. Maguś, Toruń 2011.

¹² Zob. W. Śliwowska, *Słownik Polaków w Rosji Artura Kijasa*, „Kwartalnik Historyczny”, R. 110, 2003, nr 2, s. 141-146; *Studia z dziejów Europy Wschodniej. Księga pamiątkowa dedykowana profesorowi Arturowi Kijasowi w 70. rocznicę urodzin*, red. G. Błaszczyk, P. Kraszewski, Poznań 2010.

¹³ *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok akademicki 1959/1962 za rektoratu prof. dra Alfonsa Klafkowskiego*, Poznań 1963, s. 157 i 191; *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok akademicki 1962/63-1964/65 za rektoratu prof. dra Gerarda Labudy*, Poznań 1967, s. 227.

¹⁴ Z tej tematyki zamieścił recenzje: M. J. Baranowska, *Dekabrist Nikołaj Bestużew*, Moskwa 1954, „Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. XVIII, 1956, s. 389-393; *Oczerki iz istorii dviżenija dekabristow*, Moskwa 1954, „Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. XVIII, 1956, s. 394-398; *Vosstanie dekabristow*, t. XI, Moskwa 1954, „Studia Źródłoznawcze”, 1958, t. III, s. 294-295; *Dekabristy. Novye materialy*, Moskwa 1954, „Studia Źródłoznawcze”, 1958, t. III, s. 295-296.

¹⁵ Z tej tematyki zamieścił recenzje: N. L. Rubinstein, *Selskoe chozjajstwo Rossii vo vtoroj połovine XVIII v.*, Moskwa 1957, „Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. XXII, 1961, s. 173-174; *Lietuvos valstiečių ir miestėlėnų ginčai su dvarų valdytojais*, Vol. I: *XVI-XVII amžiai*. Susarė: K. Jablonskis, Vilnius 1959, ss. 366, „Studia Źródłoznawcze”, t. VI, 1961, s. 173-174; *Belorussija w epochu feodalizma*, t. I, Mińsk 1959, „Studia Źródłoznawcze”, t. VI, 1961, s. 174-175; *Statut Velikogo Knjażestwa Litovskogo 1529 g.*, Mińsk 1960, ss. 254, „Studia Źródłoznawcze”, t. VI, 1961, s. 204-205; V. Ivanovič Meleško, *O trgovle i trgovych svjazjach Mohileva v XVII v.*, Mińsk 1956, „Trudy Instituta Istorii Akademii Nauk BSSR”, vyp. 3, Mińsk 1958, s. 342-345; E. P. Slossberg, *K voprosu ob izmenenii feodalnoj renty v Belorussii XVII-XVIII vekov*, [w:] *Eżegodnik po agrarnoj istorii vostočnoj Evropy 1958 g.*, Tallin 1959, s. 105-127, „Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. XXII, 1962, s. 300-302.

¹⁶ Z tej tematyki zamieścił recenzje: *Eżegodnik po agrarnoj istorii vostočnoj Evropy 1958 g.*, Tallin 1959, „Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, t. XXII, 1962, s. 282-290.

¹⁷ J. Morzy, *Geneza i rozwój cechów wileńskich do końca XVIII wieku*, „Zeszyty Naukowe UAM. Historia”, Poznań 1959, z. 4, s. 3-93.

tów innych miast, w szczególności Krakowa, w ten sposób wyjaśniając wpływ recepcji na kształtowanie życia cechowego w Wilnie, [...] potraktował powstanie ustroju cechowego jako wynik rozwoju gospodarczego miasta”, przez co „...wyłonił się plastyczny obraz tak ważnego elementu życia miejskiego, jakim były cechy w ich dynamicznym rozwoju”¹⁸.

W dniu 30 czerwca 1962 r. doktoryzował się na podstawie pracy „Zaludnienie Wielkiego Księstwa Litewskiego i jego regres w wieku XVII” (Poznań 1962, maszynopis, ss. 925)¹⁹, która została wysoko oceniona przez recenzentów – prof. zwyczajnych Juliusza Bardacha (1914-2010)²⁰ i Leonida Żytkowicza (1910-1991)²¹. Promotor zaś o rozprawie pisał, że: „... autor pierwszy wykorzystał jako źródła obliczenia ludności Litwy i Białorusi tej doby, materiały, zawarte w inwentarzach majątkowych, a ponieważ źródła operowały pojęciem dymu, a nie głów ludności, przeprowadził skomplikowane badania nad rozmiarami zaludnienia tej jednostki gospodarczej. Na tej drodze dokonał oszacowania zaludnienia Wielkiego Księstwa Litewskiego najpierw około połowy XVII w. w jego momencie kulminacyjnym, a następnie w dobie regresu demograficznego będącego skutkiem wojen lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych tego stulecia. Umożliwiło to zarysowanie wahań demograficznych od połowy wieku XVII aż do końca XVIII stulecia”²². Kontynuując badania żony Mistrza – Marii Łowmiańskiej (1896-1962)²³ – ukazał, w oparciu o źródła białoruskie, litewskie i rosyjskie, grabież dóbr kultury i zniszczenia, jakie na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego dokonały wojska rosyjskie w latach 1654-1667²⁴.

W 1960 opublikował broszurę o postępowych tradycjach Polaków w XV-XVIII w.²⁵, a pięć lat później monografię o dziejach demograficznych Wielkiego Księstwa Litewskiego po najezdzie moskiewskim 1654/1655 r.²⁶, za którą otrzymał Nagrodę Indywidualną III Stopnia Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego²⁷. Pisał także o zagadnieniach szkolnictwa wyższego²⁸.

¹⁸ Cyt. za: J. Bardach, *O dawnej i niedawnej Litwie*, Poznań 1988, s. 409.

¹⁹ *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok akademicki 1959/1962 za rektoratu prof. dra Alfonsa Klafkowskiego*, s. 157 i 191; *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919-1969*, red. Z. Grot, Poznań 1972, s. 598.

²⁰ Zob. *Dzieje kultury prawnej. Księga pamiątkowa Profesora Juliusza Bardacha w dziewięćdziesięciolecie urodzin*, red. A. Rosner, M. Wąsowicz, Warszawa 2004.

²¹ Zob. *Kto jest kim w Polsce. Informator biograficzny*, edycja 3, red. L. Mackiewicz, A. Żoła, Warszawa 1993, s. 863; *Słownik historyków polskich*, red. M. Prosińska-Jackl, Warszawa 1994, s. 590; *Leonid Żytkowicz*, [w:] *Pracownicy nauki i dydaktyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika 1945-1994*, s. 799-800 (fotografia na wkładce po s. 736).

²² Cyt. za: J. Bardach, *O dawnej i niedawnej Litwie*, s. 414.

²³ Zob. M. Łowmiańska, *Wilno przed najazdem moskiewskim 1655 roku*, Wilno 1929 (przedruk: dwa doktoraty z Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie: Henryk Łowmiański, „Wchody miast litewskich”; Maria Łowmiańska: „Wilno przed najazdem moskiewskim 1655 roku”, Poznań 2005).

²⁴ Zob. A. Rachuba, *Wilno pod okupacją moskiewską w latach 1655-1661*, „Lithuania”, 1994, nr 2-3 (11-12), s. 63-72; D. Matelski, *Grabież dóbr kultury w wojnach Rzeczypospolitej Obojga Narodów (1569-1795)*, Poznań 2005; *idem*, *Grabież i restytucja polskich dóbr kultury od czasów nowożytnych do współczesnych*, t. I-II, Kraków 2006.

²⁵ J. Morzy, *Z rewolucyjnych i postępowych tradycji narodu polskiego. Wiek XV-XVIII*, Poznań 1960, ss. 28.

²⁶ *Idem*, *Kryzys demograficzny na Litwie i Białorusi w II połowie XVII wieku*, Poznań 1965, ss. 405 (wydane jako nr 21 serii „Historia: Prace Wydziału Filozoficzno-Historycznego UAM”). W 1999 r. książka została wydana w obszernych fragmentach w Mińsku w języku białoruskim bez respektowania praw autorskich. Zob. http://pl.wikipedia.org/wiki/J%C3%B3zef_Morzy (data dostępu: 13.12.2011).

²⁷ *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok akademicki 1965/66-1967/68 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka*, Poznań 1969, s. 718.

²⁸ J. Morzy, *Współzależność między wynikami egzaminów wstępnych a wynikami egzaminów w toku studiów na Wydziale Filozoficzno-Historycznego UAM*, [w:] *Sesja naukowa poświęcona dydaktyce i sprawom wychowawczym z I rokiem studiów – referaty i dyskusja*, Poznań 1964, s. 345-352.

Następnie Mistrz Łowmiański wyznaczył mu temat badawczy: Przemiany gospodarcze wsi białoruskiej w Nowogródzczyźnie w XVII-XVIII w.²⁹ Podjął On także prace nad skryp-tem uniwersyteckim pt. „Historia Rosji i ZSRR 1861-1967”³⁰. Ostatecznie – wspólnie z prof. Jerzym Ochmańskim i doc. Arturem Kijasem – opublikował w 1984 r. *Zarys dziejów ZSRR*. „Byłoby to wielkie wydarzenie – pisał prof. Grzegorz Błaszczuk (ur. 1953) – gdyby nie ingerencja cenzury w tekst pracy, bądź co bądź, naukowej. Ingerencja była bolesna. Z opracowania usunięto bowiem wiele nazwisk, zwłaszcza działaczy kultury, którzy opuścili ZSRR i odmówili powrotu (jak np. Michaił Heller), bądź tych, których z ZSRR ekspulsowano (jak np. Aleksander Sołżenicyn czy Josif Brodski). Był to pierwszy w języku polskim zarys dziejów ZSRR, lecz niestety w tamtych czasach – w latach osiemdziesiątych – nie mógł być krytyczny czy choćby wobec tego państwa neutralny. W rezultacie, synteza dziejów ZSRR okazała się pracą okaleczoną”³¹. Rok później – wraz z doc. Zygmuntem Borasem (1928-2008) i doc. Zbigniewem Dworeckim (ur. 1932) – ogłosił drukiem pracę *Sulechów i okolice. Monografia historyczna* (Poznań 1985), która została przychylnie przyjęta przez lokalną społeczność.

Osobne zagadnienie stanowi zainteresowanie Józefa Morze go losami Polaków w Rosji carskiej i ZSRR. Przez lata robił On wypisy źródłowe do tego zagadnienia, które zwięźczył obszernym opracowaniem³², będącym ostatnią Jego publikacją. Ukazał w artykule losy trzeciego – po Rosjanach i Ukraińcach – pod względem liczebności narodu Imperium Rosyjskiego. Polacy stanowili aż 40% kolejarzy, 15% profesorów uniwersyteckich (z tej liczby wywodziło się aż 10% kadry profesorskiej założonego w 1919 r. Uniwersytetu Poznańskiego), kilka procent lekarzy, weterynarzy i aptekarzy. Do 1914 r. w armii carskiej służyło około 10 tys. oficerów zawodowych oraz około 150 tys. żołnierzy Polaków (w latach 1914-1915 liczba polskich rekrutów wzrosła do prawie 800 tys.), a polskiego pochodzenia było około 120 generałów (dla porównania w 1939 r. w Wojsku Polskim służyło zaledwie 97 generałów)³³. W 1921 r. spośród zweryfikowanych w Wojsku Polskim 143 generałów aż 65 (48,1%) pochodziło z armii rosyjskiej (dla porównania: 59, czyli 43,7% z armii austriackiej, 12 tj. 8,9% z legionów, 4, czyli 2,9% z armii Hallera, a zaledwie 3 tj. 2,2% z armii niemieckiej). Podobny procent był w Wojsku Polskim z 30 tys. oficerów – od chorążego do pułkownika – wywodzących się z armii carskiej. Do najbardziej znanych należeli: **generał pułkownik (broni)** Edmund Świdziński (1848-1919)³⁴; **generałowie porucznicy (dywizji)**: bracia Dowbor-Muśniccy – Konstanty (1857-1931, po 1919 r. adwokat w Warszawie)³⁵ i Józef (1867-1937, gen. broni WP); Eugeniusz de Henning-Michaelis

²⁹ *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok akademicki 1965/66-1967/68 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka*, s. 211, 248.

³⁰ *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok akademicki 1968/69 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka*, Poznań 1969, s. 173; *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok akademicki 1969/70-1971/72 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka*, s. 248.

³¹ *Studia z dziejów Europy Wschodniej*, s. 6-7.

³² J. Morzy, *Udział Polaków w walce o władzę radziecką i w rozwoju ZSRR*, [w:] *Wielki Październik i Polacy*, red. J. Ochmański, Poznań 1987, s. 54-121.

³³ Zob. http://pl.wikipedia.org/wiki/Genera%C5%82owie_i_admira%C5%82owie_II_Rzeczypospolitej_w_II_wojnie_%C5%9Bwiatowej (data dostępu: 13.12.2011).

³⁴ Zob. J. Woyno, *Materiały archiwalne do dziejów polskich formacji wojskowych w Rosji (1914-1920)*, http://www.caw.wp.mil.pl/biuletyn/b25/b25_6.pdf (data dostępu: 13.12.2011).

³⁵ Od Romanowów otrzymał: Order św. Włodzimierza z Mieczami IV klasy (1904), Order św. Włodzimierza III klasy (1905), Order św. Anny z Mieczami II klasy (1906), Order św. Jerzego IV klasy (1907), Order św. Stanisława z Mieczami I klasy (1911), Order św. Anny z Mieczami I klasy (1915). Zob. Довбор-Муслицкий Константин Романович, [w:] *Русская армия в Первой мировой войне*, <http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=1455> (data dostępu: 13.12.2011).

(1963-1939)³⁶, Aleksander Karnicki (1869-1942); **generałowie majorzy (brygady) awansowani na gen. dyw. WP:** Tadeusz Bylewski (1866-1939), Waclaw Iwaszkiewicz (1871-1922), Jan Jacyna (1864-1930)³⁷, Antoni Kaczyński (1874-1925), Józef Latour (1853-1933)³⁸, Józef Leśniewski (1867-1921), Antoni Listowski (1865-1927), Aleksander Osieński (1870-1956), Gustaw Ostapowicz (1863-1941), Józef Szamota (1859-1942), Władysław Wejtko (1859-1933); **generałowie majorzy (brygady):** Aleksander Babiański (1853-1931, poseł do Trzeciej Dumy)³⁹, Stefan de Latour (1866-1923), Władysław Poklewski-Koziół (1866-1921). **W 1917 r. w armii carskiej służyło prawie 600 pułkowników pochodzenia polskiego, wśród których byli m.in. późniejsi generałowie WP:** broni – Lucjan Żeligowski (1865-1947); dywizji – Marian Januszajtis (1889-1973), Kazimierz Pławski (1877-1969), Juliusz Rómmel (1881-1967), Józef Zajac (1891-1963); brygady – Adam Bieliński (1868-1934), Jakub Bohusz-Szyszek (1855-1942), Mieczysław Boruta-Spiechowicz (1894-1985), Bolesław Jaźwiński (1882-1935), Gustaw Macewicz (1879-1933), Mieczysław Mackiewicz (1880-1954), Kazimierz Orlik-Łukoski (1890-1940), Franciszek Zieliński (1876-1954). W tej problematyce wyprzedził opracowania z lat III Rzeczypospolitej, pisane już bez ograniczeń cenzuralnych⁴⁰; np. pominięcie roku śmierci generałów umożliwiło J. Morzemu wymienienie Kazimierza Orlik-Łukoskiego, który został zamordowany w kwietniu 1940 r. w Charkowie.

Prace Józefa Morzego odznaczają się dość staranną formą literacką – nieco wzorowaną na Mistrzu Łowmiańskim – wnikliwą krytyką źródeł, a także solidną podstawą źródłową. Wniósł skromną ilościowo, ale wartościową cegiełkę do nauki historycznej w jej badaniach nad dziejami Europy Wschodniej, ze szczególnym uwzględnieniem Wielkiego Księstwa Litewskiego.

W roku akademickim 1961/62 jako młodszy pracownik nauki był członkiem Rady Wydziału Filozoficzno-Historycznego UAM⁴¹. Od 1 września 1962 r. był adiunktem⁴², a od 28 marca 1969 r. docentem w Zakładzie Historii Narodów ZSRR⁴³. W latach 1969-1991 był członkiem Rady Naukowej Instytutu Historii UAM i Rady Naukowej Wydziału Filozoficzno-Historycznego (od 1975 r. Wydziału Historycznego) UAM. W latach akademickich 1969-1973 prowadził Studium Zaoczne Historii UAM⁴⁴. W lipcu i sierpniu 1986 r. kierował objazdem naukowym studentów historii i archiwistyki do Kijowa, Charkowa i Moskwy, w którym uczestniczył m.in. niżej podpisany. W dniu 22 lipca w Kinoteatrze

³⁶ Od Romanów otrzymał: Złotą szablę „Za Odwagę” (1915) i Order Orła Białego z Mieczami (1916), a w Polsce – Krzyż Walecznych (1920). Zob. H. P. Kosk, *Generalicja polska*, t. 2, Pruszków 2001.

³⁷ Zob. J. Jacyna, *30 lat w stolicy Rosji (1888-1918). Wspomnienia*, Warszawa 1926; *idem*, *W wolnej Polsce. Przeżycia (1918-1923)*, Warszawa 1927; *idem*, *Przed przełomem (1923-1926). Przeżycia*, Warszawa 1929; *idem*, *Wiosna (1918-1926)*, Warszawa 1931.

³⁸ Zob. Лятур Стефан Юлианович, [w:] *Русская армия в Первой мировой войне*, <http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=1330> (data dostępu: 13.12.2011).

³⁹ Zob. Cz. Brzoza, K. Stepan, *Posłowie polscy w parlamencie rosyjskim 1906-1917. Słownik biograficzny*. Warszawa 2001.

⁴⁰ Zob. T. Kryśka-Karski, S. Żurkowski, *Generałowie Polski Niepodległej*, Warszawa 1991; P. Stawecki, *Słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego 1918-1939*, Warszawa 1994; H. P. Kosk, *Generalicja polska*, t. 1-2, Pruszków 1998-2001.

⁴¹ *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok akademicki 1959/1962 za rektoratu prof. dra Alfonsa Klafkowskiego*, s. 151.

⁴² *Ibidem*, s. 190 i 195; *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok akademicki 1965/66-1967/68 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka*, s. 210.

⁴³ *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok akademicki 1968/69 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka*, s. 147, 172 i 545.

⁴⁴ *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok akademicki 1969/70-1971/72 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka*, s. 206; *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1972/73-1974/75 za rektoratu prof. dra habil. Benona Miśkiewicza*, s. 110.

„Poznań” w Charkowie – na prośbę dyrektora M. I. Chodkiewicza – wygłosił w j. rosyjskim referat o sytuacji społeczno-politycznej w Polsce w ostatnim dziesięcioleciu. Gdy omawiał nadużycia ekipy Gierka i ich internowanie w stanie wojennym – wprowadził w osłupienie gospodarzy – a przez kilkuset słuchaczy został nagrodzony oklaskami.

Wygłaszał odczyty naukowe, m.in. dla Koła Przyjaciół Litwy przy TPPR w Poznaniu oraz Polskiego Towarzystwa Historycznego⁴⁵. Udzielał także wywiadów prasowych⁴⁶. Wypromował jednego doktora (Jacek Kuszłejko, *Polskie księgarnie w Rosji od końca XIX wieku do 1920 roku*, obrona w styczniu 1989 r.) i ponad 200 magistrów, z których Andrzej Furier (ur. 1960) w 2010 r. uzyskał tytuł profesora nauk historycznych⁴⁷. Za osiągnięcia dydaktyczne trzykrotnie był wyróżniony nagrodą Ministra Szkolnictwa Wyższego i Oświaty⁴⁸, a także nagrodami Rektora UAM.

Był działaczem Związku Nauczycielstwa Polskiego (ZNP) na UAM. Członkiem PPR i PZPR⁴⁹, w latach 1962-1966 sekretarzem Komitetu Uczelnianego na UAM⁵⁰, a następnie do 1969 r. sekretarzem POP na Wydziale Filozoficzno-Historycznym UAM⁵¹. W grudniu 1982 r. był współzałożycielem Związku Zawodowego Pracowników Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu⁵², gdzie kierował do 1987 r. Komisją Socjalną⁵³.

Nie umiał zabiegać o zaszczyty dla siebie. Za działalność społeczną, dydaktyczną i naukową odznaczony został Złotym Krzyżem Zasługi (1969)⁵⁴, Medalem Komisji Edukacji Narodowej (1988)⁵⁵, a także Złotą Odznaką im. Janka Krasickiego, Odznaką Honorową Miasta Poznania, Złotą Odznaką „Gryfa Pomorskiego” i Złotą Odznaką Honorową TPPR⁵⁶ oraz – na krótko przed emeryturą – Złotą Odznaką ZNP⁵⁷.

⁴⁵ *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok akademicki 1962/63-1964/65 za rektoratu prof. dra Gerarda Labudy*, s. 228.

⁴⁶ *Uczy, pomaga, wychowuje... Z dr. Józefem Morzym rozmawiał Tadeusz Malinowski*, „Gazeta Poznańska”, nr 268 z 11 listopada 1964 roku.

⁴⁷ Zob. <http://nauka-polska.pl/dhtml/raporty/ludzieNauki?rtype=opis&lang=pl&objectId=11180> (data dostępu: 13.12.2011).

⁴⁸ Józef Morzy (życiorys), [w:] *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok akademicki 1969/70-1971/72 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka*, s. 252-253

⁴⁹ *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok akademicki 1959/1962 za rektoratu prof. dra Alfonsa Kłafkowskiego*, s. 163.

⁵⁰ *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok akademicki 1962/63-1964/65 za rektoratu prof. dra Gerarda Labudy*, s. 598-599, 621 i 624; *Dzieje Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza 1919-1969*, s. 688-689.

⁵¹ *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok akademicki 1965/66-1967/68 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka*, s. 148, 152, 212 i 684-685; *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok akademicki 1968/69 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka*, s. 172; *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok akademicki 1969/70-1971/72 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka*, s. 249 i 963.

⁵² *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1981/1982-1983/1984 [za rektoratu prof. dra hab. Janusza Ziółkowskiego (1 IX 1981-25 I 1982) i prof. dra Zbigniewa Radwańskiego (1 II 1982-31 VIII 1984)]*, Poznań 1987, s. 289.

⁵³ *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1984/1985-1986/87. Część I: 1 września 1984-30 listopada 1985 [za rektoratu prof. dr hab. Franciszka Kaczmarka]*, s. 172-173; *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1984/1985-1986/87. Część II: 1 grudzień 1985-31 sierpień 1987 [za rektoratu prof. dr hab. Jacka Fisiaka]*, Poznań 1999, s. 195 i 197.

⁵⁴ *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok akademicki 1968/69 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka*, s. 142.

⁵⁵ *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu lata akademickie 1987-1990 [za rektoratu prof. dra hab. Jacka Fisiaka (1 IX 1987-14 X 1988) i prof. dra hab. Bogdana Marcińca (18 XI 1988-30 XI 1990)]*, Poznań 1999, s. 163.

⁵⁶ Józef Morzy (życiorys), [w:] *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu za rok akademicki 1969/70-1971/72 za rektoratu prof. dra Czesława Łuczaka*, s. 252-253.

⁵⁷ *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu lata akademickie 1987-1990 [za rektoratu prof. dra hab. Jacka Fisiaka (1 IX 1987-14 X 1988) i prof. dra hab. Bogdana Marcińca (18 XI 1988-30 XI 1990)]*, s. 272.

W stan spoczynku przeszedł 31 grudnia 1991 roku⁵⁸. Nie zerwał jednak kontaktów z kolegami z Wydziału Historycznego UAM, których często odwiedzał w Collegium Historicum (aż do lipca 2011 r.). W 2001 r. Zakład Historii Europy Wschodniej Instytutu Historii UAM zorganizował uroczystość na Jego 80. urodziny, a w 2010 r. Instytut Wschodni UAM podczas konferencji międzynarodowej pt. „Trzecia Rzeczpospolita a Polonia i emigracja” uczcił Jego 90. urodziny, honorując albumem pt. *Ostatni car* z wpisami uczestników obrad⁵⁹. Czuł się doceniony przez młodsze pokolenie badaczy Europy Wschodniej na UAM. Był człowiekiem bardzo pogodnym i towarzyskim; rozmowy często przeplatał anegdotami i dowcipami. Lubił grę w brydża, uwielbiał przyrodę, dużo czasu spędzał w swoim letnim domku na wsi w Klotyldzinie koło Margonina, gdzie uprawiał ogródek oraz chętnie gościł znajomych i kolegów z rodzinami.

Zmarł w niedzielę 16 października 2011 r. w Poznaniu⁶⁰, nie doczekał kolejnej konferencji polonijnej organizowanej przez Instytut Wschodni UAM. Pochowany został w drugim dniu obrad konferencji – w piątek 21 października – na cmentarzu parafialnym w Tarnowie Podgórnym koło Poznania. Ceremonia miała charakter świecki. W obecności żony i synów z rodzinami oraz kilkudziesięciu osób z poznańskiego środowiska naukowego, nad grobem pożegnała zmarłego dr Genowefa Wojciech-Masłowska (ur. 1946), emerytowany wykładowca Instytutu Historii UAM, której opiekunem roku na studiach był Józef Morzy.

Dariusz Matelski
Instytut Wschodni UAM

Zdjęcie 1. Józef Morzy w Muzeum Wojskowym w Kijowie w lipcu 1986 r. (fot. ze zbiorów autora).

⁵⁸ *Kronika Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu lata akademickie 1990/1991-1992/1993 za rektora prof. dr. hab. Jerzego Fedorowskiego*, Poznań 1996, s. 167; *Instytut Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 1956-2006*, Poznań 2006, s. 183.

⁵⁹ Zob. D. Matelski, K. Wasilewski, *Sprawozdanie z konferencji „Trzecia Rzeczpospolita a Polonia i emigracja” zorganizowanej 9-10 grudnia 2010 r. w Poznaniu*, „Rocznik Polsko-Polonijny”, 2011, nr 1, s. 295-297 (tam zdjęcie uczestników konferencji z Jubilatem).

⁶⁰ http://www.wspomnijbliskich.pl/11985255?s_source=ppwi_glos (data dostępu: 13.12.2011).

Zdjęcie 2. Józef Morzy ze studentami historii i archiwistyki przed Uniwersytetem Kijowskim w lipcu 1986 r. (fot. ze zbiorów autora).

Zdjęcie 3. 89. urodziny Józefa Morzego, 10 sierpnia 2010 r. w Klotyldzinie koło Margonina – od lewej siedzą: prof. Jan Jurkiewicz, doc. Józef Morzy, prof. Dariusz Matelski z żoną Anną, prof. Zbigniew Wielgosz (fot. ze zbiorów autora).

Wspomnienie o Janinie Leskiewiczowej (1917-2012)

Dnia 7 VII 2012 r. zmarła w Warszawie prof. Janina Leskiewiczowa, wybitna badaczka historii struktur społecznych, znawczyni dziejów ziemiaństwa polskiego¹. Została pochowana 16 VII 2012 r. w Warszawie na Starych Powązkach w kwaterze L, rząd I, grób 7.

Janina Leskiewiczowa urodziła się 15 IX 1917 r. w Olszanie na Ukrainie (pow. zwinogradzki), jako córka Stanisława Gawińskiego i Adeli ze Stecewiczów. Jej ojciec Stanisław Gawiński, prawnik, absolwent Uniwersytetu Kijowskiego, był adwokatem w Kijowie, a w czasie wojny pracował w administracji dóbr Marii Branickiej. Dom jej dziadków, Romualda i Julii z Formińskich Gawińskich, był ważnym ośrodkiem życia kulturalnego i towarzyskiego w Kijowie początków XX wieku. Romuald Gawiński, weteran powstania styczniowego, a po ukończeniu studiów politechnicznych, jeden z naczelników inżynierów kolei południowo-zachodnich Cesarstwa, pracował społecznie w organizacjach polskich na Ukrainie, m.in. w zarządzie Kijowskiego Rzymsko-Katolickiego Towarzystwa Dobroczynności, od 1899 r. był właścicielem niewielkiego majątku ziemskiego pod Krakowem – Owczary (67 ha)². W 1906 r. własnym kosztem wydał w Kijowie antologię tekstów młodych poetów i literatów polskich *Różnymi szlaki: Noworocznik literacki młodzieży kijowskiej* (Kijów 1906, druk w Krakowie), w której znalazły się utwory i przekłady: Waława Bilińskiego, Waława Grzybowskiego, Witolda Klingera, Mieczysława Kudelki, Leszka Konopackiego, Bolesława Koreywy, Edwarda Ligockiego, Stanisława Morgulca, Zygmunta Mosiewicza, Zygmunta Mostowskiego, a również ojca Janiny Leskiewiczowej, Stanisława Gawińskiego³. Ten ostatni jest także autorem licznych ilustracji zamieszczonych w książce. Siostra ojca prof. Leskiewiczowej, Jadwiga Gawińska także pracowała społecznie w Kijowskim Towarzystwie Dobroczynności i z jej inicjatywy ukazała się drukiem w Kijowie przed I wojną światową cała kolekcja pocztówek

¹ W niniejszym opracowaniu wykorzystałem oprócz tekstów drukowanych, własnych wspomnień, także materiały archiwalne udostępnione przez Panią Magdalenę Klarner-Śniadowską, której za tę pomoc serdecznie dziękuję.

² M. Klarner-Śniadowska, *Romuald Gawiński (1845-1929)*, [w:] *Ziemiaństwo polscy XX wieku*, t. 7, kom. red. S. Cieplowska et al., Warszawa 2004, s. 28-31.

³ W zbiorach prof. Janiny Leskiewiczowej zachował się egzemplarz antologii *Różnymi szlaki* z autografami utworów niektórych współautorów tomiku. Zob. też E. Ligocki, *Dialog z przeszłością*, Warszawa 1970, s. 81-82; W. Rodowicz, S. Rodowicz, Z. z Rodowiczów Iwanicka, *Tryptyk rodzinny*, Warszawa 1999, s. 101.

(widokówek) w dziesięciu seriach tematycznych, poświęconych ziemiom ukraińskim. Dochód ze sprzedaży pocztówek został przeznaczony na potrzeby Towarzystwa Dobroczynności⁴.

Po rewolucji w Rosji Janina Leskiewiczowa z rodziną przeniosła się do niepodległej Polski. Ojciec Janiny po 1918 r. zajmował wyższe stanowiska w administracji państwowej w Warszawie: w Ministerstwie Zdrowia Publicznego, w Dyrekcji Polskiego Monopolu Tytoniowego i Ministerstwie Skarbu. Od 1929 r. razem z rodzeństwem był współwłaścicielem majątku Owczary. W Warszawie Janina uczyła się do Gimnazjum im. Juliusza Słowackiego, gdzie w 1935 r. zdała maturę. W szkole działała w harcerstwie i była współorganizatorką 3 Warszawskiej Żeńskiej Drużyny Harcerskiej (WŻDH) powołanej do życia w gimnazjum w roku szkolnym 1931/32. Do końca życia utrzymywała kontakty ze swoimi koleżankami szkolnymi, uczestniczyła w zjazdach absolwentów i była współinicjatorką oraz współredaktorem monografii gimnazjum: *Szkoła im. Juliusza Słowackiego w Warszawie* (Warszawa 1986)⁵.

W październiku 1935 r. Janina Leskiewiczowa rozpoczęła studia historyczne na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warszawskiego (UW). W styczniu 1939 r. otrzymała tytuł magistra filozofii w zakresie historii gospodarczo-społecznej. Pracę magisterską („Przywileje książęce i królewskie dla Warszawy i mieszczan warszawskich (do 1572 r.)”) napisała pod kierunkiem prof. Stanisława Arnolda. Jeszcze będąc na studiach, podjęła pracę w Muzeum Narodowym jako przewodnik po wystawach (1 X 1938 – 30 VI 1939). W listopadzie 1939 r. wyszła za mąż za Zbigniewa Leskiewicza (1916-1987), w czasie kampanii wrześniowej podporucznika 36 pułku piechoty w Warszawie. W czasie wojny udzielała lekcji prywatnych, a od września 1943 do czerwca 1944 r. uczyła historii w Miejskiej Szkole Handlowej przy ul. Bagateli 8. Od kwietnia 1945 do 30 VI 1946 r. miała zajęcia w Państwowym Gimnazjum i Liceum Handlowym przy ul. Górnośląskiej⁶. W 1945 r. krótko uczyła również w Gimnazjum im. J. Słowackiego, które skończyła przed wojną. Od 1 I 1946 r. objęła funkcję starszego asystenta u prof. Stanisława Arnolda w Seminarium Historii Gospodarczo-Społecznej na UW. Dnia 6 XII 1949 r. uzyskała na Wydziale Humanistycznym UW tytuł doktora nauk humanistycznych na podstawie pracy pt. „Pracownicy umysłowi Warszawy w latach 1864-1870”⁷. W roku akademickim 1948/49 prowadziła ćwiczenia z historii gospodarczo-społecznej w Wyższym Studium Nauczycielskim, a w latach 1951-1952 dla studentów Wydziału Socjologicznego UW. W grudniu 1952 r. została adiunktem. W styczniu 1953 r. przeszła do pracy w Instytucie Historii PAN (IH PAN). Dnia 27 V 1955 r. uzyskała tytuł docenta. Od 1956 r. podjęła współpracę z Instytutem Historii Kultury Materialnej PAN, m.in. kierowała w tym Instytucie w latach 1956-1961 Pracownią Historii Rolnictwa i Hodowli. Była współredaktorem „Kwartalnika Historii Kultury Materialnej” (1955-1970) i redagowała od 1958 r. wydawnictwo „Studia z dziejów gospodarstwa wiejskiego”. 27 VII 1966 r. otrzymała tytuł profesora nadzwyczajnego nauk humanistycznych. W 1969 r. została kierowniczką Pracowni Badań Struktur Społecznych w IH PAN (do 1975 r.). Dnia 3 II 1983 r. otrzymała tytuł profesora zwyczajnego. Przez wiele lat była członkiem Rady Naukowej

⁴ Część wydanej wówczas kolekcji pocztówek udało się rodzinie zachować w pojedynczych egzemplarzach i przewieźć do Polski w 1918 r., ale po ostatniej wojnie w latach 40. została skonfiskowana przez funkcjonariuszy UB podczas rewizji w mieszkaniu Janiny Leskiewiczowej. Zob. też T. Epsztejn, *Z piórem i paletą*, Warszawa 2005, s. 344-345, gdzie więcej informacji o edycji pocztówek Jadwigi Gawińskiej.

⁵ *Szkoła im. Juliusza Słowackiego w Warszawie*, kom. red. A. Borkiewicz-Celińska et al., Warszawa 1986, s. 4, 7-14, 163, 289, 337-339, 404, 453, 500.

⁶ Szkoła ta powstała na bazie Miejskiej Szkoły Handlowej (ul. Bagatela 8).

⁷ Uzupełniona wersja tej pracy ukazała się drukiem pt. *Warszawa i jej inteligencja po powstaniu styczniowym 1864-1870*, Warszawa 1961.

IH PAN. Pracowała również w Polsko-Węgierskiej Komisji Historycznej przy Wydziale Nauk Społecznych PAN (współprzewodnicząca 1970-1987) i Komisji Koordynacji Badań nad Dziejami Wsi (przewodnicząca 1969-1980). Działała także w Polskim Towarzystwie Historycznym (członek honorowy od 1991 r.) i w Towarzystwie Miłośników Historii (prezes 1989-1990). Była współorganizatorką Konserwatorium Historii Kultury (Studium Kultury Chrześcijańskiej) przy kościele św. Trójcy w Warszawie w latach 1982-1989, a także redaktorem lub współredaktorem większości publikacji, które powstały w ramach działalności tej ważnej placówki kulturalnej, służącej licznej grupie odbiorców z różnych środowisk. Była członkiem „Solidarności” wspierającym nie tylko różne inicjatywy kulturalne i naukowe, ale także pomocowe dla pracowników i doktorantów IH PAN. Została również honorowym członkiem Polskiego Towarzystwa Ziemiańskiego. Dnia 30 XI 1987 r. przeszła formalnie na emeryturę, ale nie przerwała swojej pracy w IH PAN. Regularnie uczestniczyła w zajęciach Pracowni Dziejów Klas Posiadających prowadzonej przez prof. Ryszarda Kołodziejczyka. Prof. Janina Leskiewiczowa była odznaczona Złotym Krzyżem Zasługi (1956 r.) i Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (27 XII 2011 r.).

Janina Leskiewiczowa miała szerokie zainteresowania naukowe. Pierwsze jej poszukiwania dotyczyły historii nowożytnej, ale ostatecznie skupiła się nad dziejami ostatnich trzech stuleci. Przede wszystkim zajmowała się zagadnieniami położenia ludności wiejskiej i gospodarki wielkiej własności w okresie XVIII-XIX w. Interesowała ją także historia społeczna. Swoją doktorat poświęciła inteligencji warszawskiej. Należała do nielicznej grupy historyków, która podjęła przed 1989 r. badania nad ziemiaństwem polskim, przerywając kilka dekad milczenia na tym polu. Odrębnych pozycji książkowych wydała niewiele, ale była redaktorem lub współredaktorem ponad 30 tomów wydawnictw seryjnych, zbiorowych, o charakterze źródłowym lub monograficznym. Opublikowała także wiele artykułów, recenzji, biogramów itd. Jej bibliografia naukowa liczy ponad 170 pozycji⁸. Uczestniczyła w życiu naukowym polskim i zagranicznym. Występowała na wielu konferencjach. Była animatorem różnych inicjatyw naukowych, wydawniczych i kulturalnych. Miała zawsze liczne grono uczniów i współpracowników. Dla wszystkich była jednakowo uprzejma i miła – różnice wieku nie miały u niej znaczenia. Szanowała cudze poglądy i nie miała w zwyczaju narzucać swoich. Może jako mistrz była za bardzo delikatna, co trochę demoralizowało młodych adeptów nauki. Nie zawsze potrafiła zmusić swoich doktorantów do bardziej wydajnej i owocnej pracy. Z kolei czasami trudno było skupić się na pisaniu doktoratu, gdyż promotor zachęcała uczniów także do aktywności na innych polach. Nigdy jednak nie było przymusu i ostateczne decyzje zależały od nas. Sam trochę zaniedbałem początkowo doktorat, zajmując się intensywnie ankietą ziemianką i edycją źródeł. Prof. Janina Leskiewiczowa słusznie uważała, że na warsztat naukowy historyka składają się różne umiejętności zdobywane m.in. podczas prac dokumentacyjnych, edytorskich i redakcyjnych.

Wśród jej prac naukowych bardzo ważne miejsce zajmuje słownik *Ziemiańscy polscy XX wieku*. Choć nigdy nie uważała się za autorkę pomysłu słownika, który przypisywała Antoniemu Arkuszewskiemu, oddanemu współpracownikowi jej zespołu naukowego, a później członkowi Redakcji *Ziemiańscy*. Do końca lat 70. nie było w PRL możliwości na studia nad dziejami „klasy obszarnej”. Dopiero zielone światło zapaliło się podczas odwilży na początku lat 80. Janina Leskiewiczowa szybko wykorzystwała ten moment i uzyskała od dyrekcji Instytutu Historii PAN pozwolenie na powołanie zespołu naukowego i rozpoczęcie

⁸ Bibliografię prac prof. Janiny Leskiewiczowej opublikowałem [w:] *O polskich elitach raz jeszcze. Studia ofiarowane Profesor Janinie Leskiewiczowej z okazji dziewięćdziesiątych urodzin*, Warszawa 2007, s. XV-XXXII.

badań nad ziemiaństwem. Do współpracy wciągnęła pracowników naukowych, swoich doktorantów i przedstawicieli rodzin ziemiańskich⁹. W pierwszych kontaktach ze środowiskiem ziemiańskim pomagała jej koleżanka z Instytutu Historii Kultury Materialnej, prof. Maria z Gołuchowskich Dembińska (1916-1996), osoba o wielkiej kulturze, stosunkach i wiedzy o ziemiaństwie przedwojennym, była niezwykle pomocna w docieraniu do „bezetów”¹⁰, początkowo bardzo nieufnych wobec projektu Janiny Leskiewiczowej.

Janina Leskiewiczowa nigdy nie lubiła biurokracji i zbędnych formalności, dlatego zespół, który stworzyła i prowadziła, nie miał charakteru oficjalnej struktury, stałych terminów zebrań, hierarchii, planów, sprawozdań itd. Idealnie wpisywał się w epokę, w której musiał zacząć działać. Ale swój nieformalny charakter utrzyma, także w nowej rzeczywistości politycznej. Spotkania naukowe odbywały się z reguły w mieszkaniu profesor na ul. Szarej w Warszawie. Specyficzny nastrój tego przedwojennego mieszkania z długimi korytarzami, starymi meblami, książkami i lekkim półmrokiem, idealnie pasował do zadań, jakie łączyły uczestników tych spotkań. Nie trzeba było specjalnie przenosić się myślami w przeszłość, gdyż ona sama ogarniała i dotykała. W latach 80. działalność zespołu skupiała się na zbieraniu relacji (ankiet), dokumentacji archiwalnej, przygotowaniu tekstów źródłowych do druku i pisaniu opracowań naukowych. Pierwszym plonem pracy były trzy tomy studiów pod redakcją Janiny Leskiewiczowej¹¹. Równoległe niektórzy współpracownicy samodzielnie publikują różne materiały warsztatowe związane z tematyką ziemiańską¹². Nowa rzeczywistość polityczna po 1989 r. pozwala na realizację projektu ziemiańskiego słownika biograficznego. Z szerszego grona uczestników zespołu ziemiańskiego powstaje komitet redakcyjny wydawnictwa, do którego – oprócz Janiny Leskiewiczowej – weszli: Antoni Arkuszewski, Maria Dembińska, Tadeusz Epsztejn, Sławomir Górczyński i Barbara Konarska. W następnych latach do komitetu dołączy jeszcze Stanisława Ciepłowska i prof. Ryszard Kiersnowski. Pierwszy zeszyt słownika ukazał się drukiem w końcu października 1992 r., a kolejne części wydawano cyklicznie co 2, a następnie co 3 lata: 1994 (II), 1996 (III), 1998 (IV), 2000 (V), 2002 (VI), 2004 (VII), 2007 (VIII), 2010 (IX). Janina Leskiewiczowa koordynowała prace redakcyjne tomów 1-3 i 5-7, t. 4 i 9 – Tadeusz Epsztejn, t. 8 – Sławomir Górczyński. Do 2007 r. Janina Leskiewiczowa oprócz kierowania zespołem redakcyjnym słownika, również brała

⁹ W pracach zespołu ziemiańskiego prof. Janiny Leskiewiczowej uczestniczyli m.in.: Antoni Arkuszewski, Dezydery Chłapowski, Maria Dembińska, Tadeusz Epsztejn (od 1985 r.), Sławomir Górczyński, Witold Hake, Krzysztof Jasiewicz, Barbara Konarska, Maria Kruczkowska, Wojciech Roszkowski, Danuta Rzepniewska, Szymon Rudnicki, Jerzy Szczepański, Jan Marian Włodek, Dorota Zamoyska.

¹⁰ „Bezeci”, czyli byli ziemianie – tak siebie potocznie nazywali w PRL przedstawiciele przedwojennego ziemiaństwa.

¹¹ *Ziemiaństwo polskie 1795-1945. Zbiór prac o dziejach warstwy i ludzi*, Warszawa 1985, ss. 310; *Ziemiaństwo polskie 1920-1945. Zbiór prac o dziejach warstwy i ludzi*, Warszawa 1988, ss. 368; *Spółczesność polskie XVIII i XIX wieku. Studia o rodzinie*, t. 9, Warszawa 1991, ss. 411.

¹² Tadeusz Epsztejn i Sławomir Górczyński zaczynają wydawać: *Spis ziemian Rzeczypospolitej Polskiej w roku 1930. Województwo białostockie*, Warszawa 1990, ss. 24; *Spis ziemian Rzeczypospolitej Polskiej w roku 1930. Województwo kieleckie i krakowskie*, Warszawa 1990, ss. 43; *Spis ziemian Rzeczypospolitej Polskiej w roku 1930. Województwo lubelskie i lwowskie*, Warszawa 1990, ss. 55; *Spis ziemian Rzeczypospolitej Polskiej w roku 1930. Województwo stanisławowskie i tarnopolskie*, Warszawa 1991, ss. 39; *Spis ziemian Rzeczypospolitej Polskiej w roku 1930. Województwo warszawskie*, Warszawa 1991, ss. 80; *Spis ziemian Rzeczypospolitej Polskiej w roku 1930. Województwo poznańskie*, Warszawa 1992, ss. 54; *Spis ziemian Rzeczypospolitej Polskiej w roku 1930. Województwo poleskie i wołyńskie*, Warszawa 1996, ss. 76. Opublikowali również razem: Kazimierza Pułaskiego, *Kronikę polskich rodów szlacheckich Podola, Wołynia i Ukrainy*, t. 2, Warszawa 1991, ss. I-XV, 269.

udział w opracowywaniu poszczególnych biogramów i prowadziła obszerną korespondencję z autorami oraz zabiegała o fundusze na potrzeby wydawnicze.

W mojej pamięci prof. Janina Leskiewiczowa zostanie jako osoba zawsze pełna życia, bardzo życzliwa i wyrozumiała dla swoich współpracowników, całkowicie bezinteresownie i ideowo, traktująca podjęte zobowiązania naukowe oraz organizacyjne.

Tadeusz Epsztein